

СТАНОВЛЕННЯ ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Т. Я. ХАРУК

Перша світова війна призвела до розвалу економіки. В Україні втратили життя внаслідок розстрілів, боїв більше 1,5 млн. жителів. Нестача харчів, палива, безробіття змусили сотні тисяч людей виїхати з міст у села. Практично зупинилось виробництво товарів.

Прийшовши до влади, в грудні 1919 року більшовики почали впроваджувати соціально-економічні та політичні зміни. Новаторство почалося з освітньої галузі [11, с. 488].

Історичні чинники соціального виховання висвітлено в наукових працях О. Ільченко, а саме соціально-педагогічні аспекти становлення та розвитку дитячих будинків у 20-х роках ХХ століття. В. Виноградова-Бондаренко досліджувала процес виховання безпритульних дітей в Україні в 20-х роках ХХ століття. Л. Цибулько проведено історико-педагогічний аналіз соціального виховання в Україні у 20-30-х роках ХХ століття. Т. Калугою досліджено явище «соціальне виховання» в понятійно-термінологічній системі вітчизняної педагогіки 20-х років ХХ століття. Висвітленням даної теми займались також ряд інших науковців.

Метою даної статті є проведення аналізу історичних передумов становлення закладів соціального виховання в Україні.

Зусилля українського народу створити в 1917-1920 роках самостійну державу закінчилися поразкою. Державну незалежність, здобуту внаслідок національно-демократичної революції 1917 року, зберегти не вдалося. Прихильники незалежності України – Центральна рада, Скоропадський, Директорія, УНР, національно-комуністична меншість компартії України – діяли неузгоджено та ворогували між собою [4, с. 246].

Потрібно віддати належне, що після революції було збережено й поглиблено процес українського державотворення, який бере початок ще із часів Київської Русі. Українці нагадали про себе як націю, що заслуговує та має право на самостійну державу.

На початку 1920-х років влада в Україні перейшла до більшовиків. Головною опорою більшовицького режиму в Україні стала Комуністична партія більшовиків України. Всередині партії створювались різноманітні групи, які мали свою думку щодо процесів, що відбувались у тогочасному суспільстві. Окрема група «демократичного централізму» виступила проти мілітаризації економіки концтаборів [4, с. 239].

Нове керівництво намагалось врахувати помилки при встановленні Радянської влади. Про це свідчить резолюція «Про Радянську владу в Україні», ухвалена у грудні 1919 року. У цьому нормативному документі проголошувалось, що Російська комуністична партія визнає самостійність УСРР.

Як свідчить історія, становище української школи в той період було неоднакове тому, що українські землі перебували під керівництвом різних урядів – більшовиків, Польщі, Румунії, Чехословаччини. Через тодішні політичні обставини педагогічні події на цих землях відбувались майже відокремлено.

Штучно створені кордони роз'єднували та роздирали на шматки українську націю і разом з цим українське шкільництво та педагогіку [7, с. 334].

Намагаючись завоювати прихильність селян, які становили в Україні більшість населення, більшовики на початку 1920 року проводять більш гнучку політику. Було припинено безоглядну колективізацію. Новий земельний закон проголошував добровільність у створенні комун. Поміщицькі, монастирські й удільні землі, конфісковані Радянською владою, передавались селянам без викупу. Разом з тим у республіці забороняється вільна торгівля хлібом, знову вводиться «продовольча розкладка» [4, с. 238].

В Україні склалася своєрідна ситуація – одночасно із злетом національної самосвідомості українські більшовики ще прагнули автономії та бажали самі керувати процесом творення нової держави. Засобом упровадження домінуючої ідеології пролетаріату до свідомості широких мас населення керівники компартії і держави вважали систему освіти, яку потрібно було перебудувати [6, с. 289].

Зважаючи на те, що українська культура протягом століть придушувалась російським царатом і експлуаторськими класами, комуністична партія зобов'язує всіх членів партії всіма засобами сприяти усуненню перешкод до вільного розвитку української мови та культури [1, с. 284].

Прагнучи відразу встановити соціалістичний лад в економіці й забезпечити продуктами Червону армію та голодуючі російські міста, більшовики ввели сувору економічну політику – воєнний комунізм, що включав націоналізацію всієї землі та промислових підприємств, примусову трудову мобілізацію, раціонування урядом продуктів і товарів, експропріацію зерна у селян («продрозверстку») [11, с. 470].

Започаткований в часи УНР національний напрям розвитку освіти владі недоцільно було зупиняти. Та в умовах господарської занедбаності, загального зубожіння населення існування народної освіти опинилось під загрозою.

Перед українським радянським урядом постало важливе завдання – створити нову культуру, яка б сприяла формуванню людей, які здатні побудувати процвітаюче суспільство. Для цього необхідно було перемогти культурну відсталість, створити нову систему освіти та виховання [1, с. 285].

Освітньо-педагогічні перетворення на українських землях розпочалися через руйнування шкіл, які існували в той час, насаджуванням ідеї радянської школи – єдиної трудової.

Більшовицький уряд у шкільництві копіював те, що робилось у Москві. У 1919 році він видав низку декретів: «Про утворення народного комісаріату освіти (Наркомосу) УСРР, губернських і повітових відділів народної освіти», «Про відокремлення церкви від держави й школи від церкви», «Про передачу всіх навчальних закладів у відання Наркомосу». На основі цього Наркомос УСРР видав ряд постанов та інструкцій щодо змісту навчання і керівництва школою, про заборону викладання закону Божого й релігійного виховання [7, с. 335].

Народний комісаріат освіти мав досить великі повноваження, до його компетенції належало управління соціальним вихованням, професійною та політехнічною освітою, театрами, бібліотеками, музеями, архівами, видавничою та науковими справами [1, с. 285].

Як зазначає С. Пірожак, «...20-ті роки ХХ століття характеризуються новими явищами в розбудові української держави, а отже і в становленні національної школи й розвитку педагогічної думки. Саме в цей період відбулися великі соціально-політичні події, які змінили культурно-освітній фонд України на користь української мови та школи. Проблема розвитку системи освіти в Україні стала предметом дискусії педагогів на різних зібраннях (з'їздах, нарадах, засіданнях товариств) і на сторінках часописів» [9, с. 48].

В Україні почала створюватись нова система освіти, яка утвердилась із прийняттям 1 липня 1920 року Наркомосом України «Декларації про соціальне виховання дітей», у якій проголошувалось гасло охорони дитинства, що включало турботу держави не лише про освіту і виховання, а й про поліпшення умов життя дітей [8, с. 264].

Саме цим документом визначається необхідність перенесення «центру ваги» в справі шкільництва з єдиної трудової школи на дитячий будинок [3, с. 116].

Спираючись на ідею про виховання дитини відповідно до її психофізіологічних особливостей, марксистську позицію про розпад сім'ї в епоху капіталізму й неможливість забезпечити дитину всім необхідним, зважаючи на зростання кількості безпритульних дітей, – як наслідок громадянської війни, українські освітяни перенесли вектор уваги зі школи на дитячий будинок, де дитина могла б отримувати все необхідне для життя, виховувалася б у дитячій комуні [2, с. 632].

Як стверджує Т. Калуга, саме «Декларація про соціальне виховання дітей» визначила спрямованість розвитку педагогічної теорії в Україні й особливості формування її понятійно-термінологічної системи. З допомогою цього документа «соціальне виховання» стає провідною, системоутворювальною категорією, яка підпорядковувала такі поняття, як «охорона дитинства», «дитячий будинок», «дефективні діти» тощо [5, с. 127].

Декларація висунула ідею так званого «захисту дитинства», завданням якого було взяти на облік усіх дітей віком від 7 до 15 років, як тих, які вже ввійшли в систему соціального виховання, так і тих, що не відвідують жодної освітньо-виховної установи; використати всі засоби для забезпечення прав кожної дитини на освіту, матеріальне забезпечення, виховання, охорону здоров'я; вилучити дитину «з вулиці», передати через колектор або розподільник до виховного закладу (боротьба з безпритульністю); захистити права і тієї дитини, яка живе в сім'ї, але потребує допомоги.

Тодішній нарком освіти Г. Гринько пояснював сутність соціального виховання так: «Соціальне виховання в розвинутому вигляді є всезагальна організація дитинства, створення колективного життя всього дитячого населення. Це не вихідна точка, а кінцева мета розвитку соцвиху. Вона передбачає повне усунення розпороченості дітей між індивідуалістичними сім'ями, неможливе без організації соціалістичного господарства та зміни всього устрою життя» [6, с. 289].

Для вирішення цих завдань передбачалося створення цілої мережі закладів соціального виховання [3, с. 116]:

майданчики різних типів, які мали функціонувати, в основному, в літній період і вилучати дітей «з вулиці» та організувати їхній побут – деякі майданчики мали за літо перетворитися на постійну установу типу школи чи садка;

дитячий садок, школа-клуб неповного дня мала намагатись залучати дітей до себе, а також школа як організація мусила докорінно змінити своє ставлення до дітей;

денний дитячий будинок, дитячий садок або школа повного дня, які передбачали харчування та часткове утримання дітей, що розраховані на дітей з малозабезпечених сімей;

дитячі будинки, які мали забезпечувати повне влаштування дітей, їхнє харчування і навчання, а також охопити всіх незахищених верств населення та створити умови для швидкого набуття навичок самодіяльності;

дитячі містечка (об'єднанні дитячі будинки);

заклади та установи охорони дитинства, тобто, колектори, розподільники, приймальники тощо; заклади для дефективних дітей.

Аналіз педагогічної літератури свідчить, що по закінченню закладів соціального виховання діти мали оволодіти певним фахом. Для цього передбачалося створення різноманітних професійних шкіл – від курсів до вузів. На початку 20-х років ХХ століття у містах утворилися два різновиди професійно-технічних навчальних закладів: фабрично-заводські учнівства та індустріальні профшколи.

Освітня мережа в сільській місцевості була іншою: початкова школа тут була масовим явищем, до якої хотіли додати 3-річну школу селянської молоді, в якій планували розширити обсяг сільськогосподарських дисциплін і в такий спосіб сприяти підготовці підлітків до професійної освіти [6, с. 290].

Як зазначає О. Сухомлинська, засновники освітньої системи України стверджували, що лише професійно-технічна та спеціальна вища школа можуть дати істинні знання. Проблеми освіти й виховання робітників та селян мали вирішуватися в процесі виробництва, таким чином можна досягти зв'язку школи з життям. Вихованці такої школи мали брати участь у промисловому і сільськогосподарському виробництві, що сприяло набуттю необхідних професійних навичок, а також прищеплювало соціалістичні переконання. Всі ці перетворення мали здійснитися в рамках професійно-технічної освіти [10, с. 158].

Система освіти УРСР відрізнялась від освітньої системи Російської Федерації. Влада УРСР в основу соціального виховання поклала дитячий будинок, а не трудову школу, як у Росії, тому що після Першої світової війни з'явилась велика кількість безпритульних дітей. На початку 1920 року в Україні було близько мільйона дітей-сиріт. Саме тому дитячі будинки мали стати «маяком» соцвиховання [7, с. 352].

Відповідно до прийнятої декларації, держава повинна дбати про охорону дитинства, надавати притулок, виховання та навчання безпритульним дітям та дітям-сиротам. Зазначалося, що формування нової людини можливе, насамперед, у закладах нового типу – дитячих будинках.

У всіх великих промислових центрах були створені відкриті дитячі будинки. Діти до 18 років мали можливість прийти туди у будь-який час. Відкритий дитячий будинок виконував функцію перехідного етапу між вулицею та домішкою.

Діти-сироти утримувалися також у дитячих містечках – виховних установах, де дитина перебувала постійно (від 4 до 16 років), навчалася та виховувалася.

Для безпритульних підлітків існували такі виховні заклади: будинки, які мали виробництво; будинки, де підлітки тільки жили, а працювали в інших місцях (гуртожитки); сільськогосподарські комуни.

Український уряд та суспільство здійснювали численні заходи щодо боротьби з дитячою безпритульністю. Відкривалися й поширювалися нові форми установ для безпритульних дітей та дітей-сиріт. Але відсутність кваліфікованих вихователів та методичних посібників гальмувала процес виховної роботи у дитячих закладах державної опіки [12, с. 69].

Таким чином, Перша світова війна та революція 1917 року призвели до зuboження населення, занепаду економіки та зростання великої кількості безпритульних дітей. Але, незважаючи на такі передумови, в державі на початку 20-років ХХ століття тодішня влада здійснила зміни в освітній системі. В Україні з прийняттям «Декларації про соціальне виховання дітей» розгорнулася низка закладів соціального виховання, які були покликані боротися із безпритульністю та захистити права кожної дитини.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямку може бути теоретичний аналіз становлення закладів соціального виховання на Україні в педагогічному аспекті.

Список використаної літератури

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України / Л. В. Артемова. – К. : Либідь, 2006. – 424 с.
2. Зайченко І. В. Історія педагогіки : у двох книгах / І. В. Зайченко. – Видавничий Дім «Слово», 2010 – . Книга II : Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. – 2010. – 1032 с.
3. Історія педагогіки: лекції та хрестоматія / Е. І. Федорчук, В. В. Федорчук. – Кам'янець-Подільський : Видавництво ПП Зволейко, 2007. – 320 с.
4. Історія України для вступників до ВНЗів / К. М. Левківський, Н. Г. Веселка, Н. Г. Панченко. – К. : ВМУРОЛ, 2003. – 367 с.
5. Калуга Т. О. Поняття «соціальне виховання» в понятійно-термінологічній системі вітчизняної педагогіки 20-х років ХХ століття / Т. О. Калуга // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 5 (216). – С. 125–131.
6. Левківський М. В. Історія педагогіки : підручник / М. В. Левківський. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 360 с.
7. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – 450 с.
8. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні : навч. посіб. / Л. А. Медвідь. – К. : Вікар, 2003. – 335 с.
9. Пірожай С. В. Особливості державної політики в Україні в 20-х роках ХХ століття / С. В. Пірожай // Збірник наукових праць «Педагогічна освіта: теорія і практика». – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2010. – Випуск 6. – С. 48–63.
10. Нариси історії українського шкільництва. 1905 – 1933 / О. В. Сухомлинська та ін. – К. : Заповіт, 1996. – 304 с.
11. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1993. – 720 с.
12. Чумак Л. Становлення та розвиток вітчизняної системи соціального виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. Чумак // Рідна школа. – 2008. – № 6. – С. 69–70.

Рецензент – кандидат психологічних наук Т. В. Матвійчук.